

УДК 81-2:821.161.2:241.4

ББК 83.3(4 Укр) 6

ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ «ГРІХ» В ПОЕЗІЇ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА (на матеріалі збірки «Сезон ненаписаних віршів»)

О. С. Деркачова

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 75-23-51;
e-mail: olga_derkachova@ukr.net*

У статті висвітлено питання дефініції концепту і художнього концепту. Розглянуто поняття «гріх» у міфологічній, релігійній та морально-етичній парадигмах. Визначено специфіку функціонування цього поняття у соціумі. З'ясовано, що концепт «гріх» у творах Б. Томенчука варто розглядати саме у морально-етичній парадигмі. Поет акцентує на зміні ціннісних орієнтирів світу, підміна понять, коли гріхом названо те, що насправді є сакральним та справжнім.

Ключові слова: *концепт, художній концепт, гріх, Бог, пристрасть, любов, війна.*

У традиційній картині світу гріх є тим поняттям, через який встановлюється зв'язок між людиною та світом, між людиною та Богом, між життям та смертю. Поняття гріх в народній та літературній традиції є ширшим, аніж його біблійна інтерпретація, а також відоме воно не лише з часів християнства, де гріх – це дія, що чиниться всупереч Божому закону, провина перед Богом. Поняття «гріх» мало і міфологічний, дохристиянський зміст: людина вірить в існування потаємного зв'язку між нею та космосом, у наперед визначений порядок у космосі, а значить, і в її житті. Будь-який вчинок її має «відгук» у космосі, якщо ж це хибний вчинок – можлива кара [1]. Міфологічна мораль базується на прямому зв'язку поведінки людини зі станом космосу і космічними наслідками людських злодіянь [2]. Відтак гріх – це дія, що порушує закони природи. Це дія, що суперечить нормі і наслідком якої є караюча реакція природи. На думку С. Толстої, гріху народному розумінні – складне переплетення релігійних і міфологічних уявлень, елементів усної та книжної культури, постулатів народного права і традиційної системи цінностей [2, с. 10].

Концепт «гріх» постійно привертає увагу теологів (А. Августин, Ф. Аквінський, І. Златоуст), філософів (М. Бердяєв, С. Булгаков, М. Лоський, Ф. Ніцше, В. Соловйов, П. Флоренський), лінгвістів (О. Ваховська, А. Вежбицька, В. Гак, Н. Карижська, Н. Козіна, О. Семухіна, О. Янушкіна). На думку Н. Ісаченко, «гріх» в його релігійному усвідомленні поступово виходить із лексикону сучасної людини, його заміщають поняттям «багатоплановість людської поведінки». Концепт «гріх», задаю-

чи моральні орієнтири, вимагає коригування з урахуванням змін в сучасному суспільстві, адже він залишається значимим для свідомості концептом духовної культури, де знаходять відображення морально-етичні принципи, релігійні та світські знання. Це поняття продовжує регламентувати стосунки сучасних індивіда та соціуму. Вимоги сучасного суспільства полягають у тому, щоб поняття «гріх» виступало одночасно як філософська, морально-етична та суспільно-оціночна категорія [3]. У цьому контексті звернутися і до творів сучасної літератури, в яких концепт гріх оприявлений як крізь призму автора, так крізь призму героя. Саме це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета роботи: визначити зміст та репрезентацію художнього концепту «гріх» у творчості Богдана Томенчука.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань: визначити змістові характеристики концепту «гріх» та описати його репрезентацію у поетичних творах Богдана Томенчука.

Концепт гріха в літературному творі можна розглянути у таких світоглядних парадигмах: міфологемній, морально-етичній, релігійній. Морально-етична парадигма пов'язана із суспільною етикою існування індивіда в суспільстві. Міфологемна базується на усвідомленні місця та дій суб'єкта у зв'язку із законами природи. Парадигма релігійна передбачає рецепцію і розуміння релігійної категорії гріха.

Найбільш поширеною парадигмою функціонування концепту гріха в поезії Богдана Томенчука є морально-етична, що передбачає вираження у поетичному тексті морально-етичних оцінних суджень про дії ліричного героя.

Традиційно сам термін «концепт» вважають мовознавчим, та й розробки його поняття були найперше зроблені лінгвістами у контексті мовної картини світу. Проте доречним буде його застосування і у сфері вивчення картини художнього світу. У сфері літературознавства цей термін запровадив С. Аскольдов, що розумів його як певне ментальне утворення, що заміщує невизначену кількість предметів одного і того ж типу [4, с. 269]. Концепт та художнє слово мають точки перетину, а також часто збігаються за своїм наповненням. Слова у художньому творі, на його думку, не викликаючи власне пізнавального уявлення, тлумачаться і утворюють те, що може піддаватися точній логічній обробці. Це «те» варто називати художнім концептом, що містить раціональне та ірраціональне, має індивідуальний характер та означає те, що автор художнього твору вкладає у нього [4, с. 273]. Художній концепт містить колективне зерно та ірраціональне (почуття, емоції, що створюються індивідуально). Письменник створює концепт і вкладає у нього власну ідею, що може збігатися або не збігатися з усталеною нормою. Реципієнт може навколо нього створити іншу, власну ідею залежно від читацького та естетичного досвіду. «Художній концепт тяжіє, в першу чергу, до потенційних образів і скерований на них, так само, як концепт пізнання оріє-

нтований на конкретні явища, що підходять під його логічний «родовий» об'єм. У художньому концепті є також власне «родове», але воно зовсім вільне від рамок логічного визначення. У ньому «родове» – це органічна суміш можливих образних утворень, визначених основною семантикою художніх слів» [4, с. 275]. На думку І. Тарасової, художній концепт можна розглядати як елемент національної художньої традиції та авторську ідею [5, с. 742]. Відтак художній концепт є ментальним утворенням, що, виходячи зі сфери індивідуальної свідомості, стає частиною психоментальної сфери етнокультурного соціуму. Це такий образ, символ, мотив, який має вихід на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти поза художнім твором. Саме приналежність до асоціативної системи культури дає підстави для розуміння художнього образу як концепту [6].

У творчості Богдана Томенчука найяскравішим художнім концептом є концепт гріха. Так, у збірці «Сезон ненаписаних віршів» слово «гріх» виживається 12 разів, «грішник» – 1 раз, «грішний» – 1 раз.

Наведемо цитати:

Міняючи на гріхи... [7, с. 4]

І світимося во гріху... [7, с. 4]

І важив Бог на піднебесних вагах

Свої гріхи при нашому гріху... [7, с. 5]

Хай це все непростенний гріх

І любов, як небесна кара... [7, с. 8]

Хтось строгий крізь вічність прийде освятити

У храмі душі чисте ложе гріха... [7, с. 26]

Погляд – неначе спокута гріхів... [7, с. 43]

Не бійся ніколи й нічого –

То вище за всякі гріхи... [7, с. 63]

І поправляв її ковдру

За півплеча від гріха [7, с. 86]

Спаси і сохрани. Прости гріхи й провини [7, с. 97]

Всього лиш тло. Святиням чи гріхам? [7, с. 103]

Я знаю, Боже, так казати гріх [7, с. 127]

Стали звідкись проситись незнані гріхи [7, с. 135]

Як грішники слів Христа... [7, с. 4]

Чистото непорочна

У грішному світі банкнот... [7, с. 4]

К. Г. Юнг зазначав, що «як тільки людському духові вдалося винайти ідею гріха, виникло психічно приховане, витіснене» [8, с. 16]. Він заперечує доцільність приховування темного, недосконалого, Тіні в людському началі: «Приховування власної неповноцінності є тим же первородним гріхом, як і життя, що реалізується виключно через цю неповноцінність» [8, с. 19]. Темне, на думку психоаналітика, є частиною

людської цілісності, а відтак, коли людина усвідомлює це, то вона знову віднаходить спогад про те, що вона людина, як і всі інші.

Гріх у поезії Богдана Томенчука є свідченням людськості ліричного героя, а також можливістю наближення до Бога, оскільки досить часто виступає у поєднанні з релігійною лексикою:

*І важив Бог на піднебесних вагах
Свої гріхи при нашому гріху... [7, с. 5]
Не бійся ніколи й нічого –
То вище за всякі гріхи,
Що матір розп'ятого Бога
Писали із тебе віки [7, с. 63].*

Варто зазначити, що у творах Б. Томенчука немає лексеми «грішити», хоча розуміння гріха визначається двома аспектами: гріх як дія людини і гріх як результат цих дій. Замість «грішити», використовується лексема «любити» або інші, тотожні їй:

*Ми удвох запливаєм за межу,
За пристойності і заборони...
Я за ними тобі лиш належу,
Упокорений стогоном тронним [7, с. 10].*

Отже, шлях до того, що вважається гріхом, – в закоханості та пристрасті. За Біблією, пристрасть, точніше хтивість, є одним зі смертних гріхів поряд з гординою, жадібністю, заздрістю, гнівом, лінощами та ненажерливістю. Тома Аквінський говорив, що хтивість – це одне з найбільших задоволень, яке поглинає розум більше за будь-які інші задоволення.

Пристрасть, прагнення мати жінку неодноразово зустрічається у поезії Томенчука саме у контексті гріха:

*Хочу мати тебе
Від сповна й до останку
Під твій шепіт солодкий
В прамузиці нот... [7, с. 13]*

Або:

*Поясню тобі пошепки впотемках,
Знемагаючи солодко в лоні,
Ти себе впізнаватимеш в дотиках
Впертих ліній моєї долоні... [7, с. 20]*

Богослов Пітер Кріфт говорить про те, що хтивість є бажанням волі, а не просто почуття. Це не просто пасивне переживання. На його думку, ми контролюємо природу, але не можемо контролювати наш власний контроль. Контролюючи природу, ми не контролюємо самих себе. Самоконтроль знаходиться «поза» тоді, як контроль природи є «в». І це саме тоді, коли нам найбільше потрібний не контроль природи, а самоконтроль [9].

За визначенням католицької енциклопедії, хіть виникає тоді, коли статева насолода шукається поза шлюбом або у спосіб, що суперечить законам шлюбних стосунків [10]. У Старому Заповіті хотіння плоті визначається як зле хотіння, як зловживання тими речами, що їх потребує тіло для виживання [11].

Хтивість як особливий ритуал практикували на вакханаліях. У Тонченчука маємо:

*І хай з горя зап'ють боги
З вакханалій до вакханалій,
Ми і долі – клубок тугий
Серед наших лишень печалей
Запах твоїх п'яних колін
Я вдихаю немов наркотик,
Тільки вигин твій навздогін
Там, де пробую біль на дотик...
Хай це все непрощений гріх
І любов, як небесна кара...
Небо нам – як щемкий оборіг,
Ми йому – два крила Ікара [7, с. 8].*

Вакханалії, пристрасть, бажання поступово трансформуються в усвідомлення ліричним героєм його вчинків як непрощеного гріха, а любов є покарою, чи то за пристрасть, чи то за інші гріхи.

Ю. Щербатих зазначає, що є дві потужні програми статевого потягу: одна пов'язана з генетикою, а інша зумовлена установками, введеними у підсвідомість у ранньому дитинстві [12]. Дії цих програм залишаються «за кадром» нашої свідомості, роблячи життя людини мало передбачуваним, а почуття та прагнення загадковими.

Ліричний герой не розуміє, чому це трапилося з ним, але він чітко знає, що «Ми і долі – клубок тугий»

За З. Фройдом, конфлікт між природними потребами і вимогами цивілізації принципово неможливо вирішити, адже інстинктивне життя людини скероване на егоїстичне самозадоволення, а культура може існувати лише ціною притлумлення цих інстинктів. Постійне ж притлумлення глибинних сексуальних потреб викликає неврози, а сприяння їм означало би всезагальну анархію та загибель культури [13].

Програма ж, що штовхає до сексу, міститься в генах, ресурси визначаються загальною енергетикою організму, а спосіб реалізації цієї програми визначає соціальне оточення і життєвий досвід. Але коли люди хочуть реалізувати свої сексуальні інстинкти, суспільство починає виставляти заборони: «Не можна! Погано! Соромно! Гріх!» Адже для спільноти, як говорить Ю. Щербатих, головна мета – стабільність структури, де найдрібнішим елементом є сім'я, тому реалізовувати статевий інстинкт дозволяється лише всередині родини, а все інше – хіть і гріх [12].

Саме з такої позиції варто тлумачити «гріх» у поезії Богдана Томенчука. Гріх для його ліричного героя – це не те, що він коїть (нагадаймо ще раз у текстах немає лексеми «грішити»), а те, що суспільство може визнати за гріх:

*Хтось відміряв, немов мензуркою,
Ще й моральністю охрестив...
Світ навколо поза цензурою,
Коли в колі тім я і ти...*

Ліричний герой називає свої почуття і стосунки «гріхом» не з позиції власних маркерів, а з точки зору суспільних стереотипів. Саме тому поряд із тим, що назване гріхом, завжди у творах виступають чистота, музика небес, хорали, що протиставлені світу:

*Дрібнішають світи безликістю повторів,
Десь за межею днів, чекання і яви
В чийхось дивних снах над тишею соборів –
Світіння і орган, і неповторна ви... [7, с. 18]*

Власне, сам світ є грішним, тому у ньому немає місця чистому коханню, чистій пристрасті, коханій ліричного героя:

*Чистото непорочна
У грішному світі банкнот [7, с. 13].*

Саму ж кохану герой неодноразово порівнює з Мадонною:

*І за подобою твоє.
Була сотворена краса.
І все, що мудрістю бездонне
І чим наповнюємо дні,
Пречистим образом Мадонни
Залишив нам на полотні... [7, с. 29].*

Це інший світ, створений двома закоханими. Тому так часто гріх ліричний герой означає як такий, що виходить за межі світу реального, починається за ним:

*Хтось строгий крізь вічність прийде освятити
У храмі душі чисте ложе гріха... [7, с. 26]
Таким чином, Бог не на боці світу, а на боці закоханих:
І чисто було, як в Різдво [7, с. 85]
В снах безневинну і горду
Подумки так колихав
І поправляв її ковдру
За півплеча від гріха [7, с. 86]
Коли ж ранок крізь шибу
Глипнув в наші раї... [7, с. 24]
Вся так небесно, струнно так тремтиш,
Як небеса тобою святять воду... [7, с. 27]
І вростаєш, як ніч у жнива,
В наших тіл непромовлену сповідь [7, с. 29]*

*Шукали руки сповіді, як броду,
У течії невинної ріки... [7, с. 37]*

Тематично «Сезон ненаписаних віршів» розпадається на три частини: «Собою мене огорнеш...», «Крізь музику всіх скрипалів...», «З долонею любові у зону війни». У перших двох ліричний герой протиставляє свій чистий світ кохання, близькості з іншою людиною світу, гріховному по-справжньому, де немає місця любові. «Гріх» в останній частині збірки отримує іншу інтерпретацію. Насамперед тому, що міняється простір. Це простір війни і смерті:

*Спаси і сохрани. Прости гріхи й провини.
І кожен Божий день, прожитий, як в медах.
У росяних садах перезрівають вина,
Лиш сонце в небесах, підстрелене, як птах,
Ячить на всі світи і б'ється в кожні груди,
У зраних степах такі... вмирають... люди.
Будь, Господи, між них в їх Немедовий Спас... [7, с. 97]*

Початок вірша перегукується з молитвою «Отче наш...». А молимося ми саме у тому світі, звідки тікаємо у пошуках святості. Ліричний герой прямо не називає гріховним той соціум, в якому опинився, він хвилюється за прощення гріхів тим, хто спокутував свої провини тут, на полі бою («такі... вмирають... люди»).

*Таке життя прости нам, Отче, наше,
Що молилось невіданим богам.
І небо – що монарше, що монаше –
Всього лиш тло. Святиням чи гріхам? [7, с. 103]*

У тому світі, в який герой повернувся з «долонею любові», немає місця хоралам, ескізам, храмам тиші, бо тут панують «наслані месії», «нечистий суд».

*Я знаю, Боже, так казати гріх.
Та видно по трибунах і екранах –
Не в тих стріляли снайпери, не в тих
На гнівом переповнених Майданах [7, с. 127].
Це світ, що полює на таких, як ліричний герой:
Побережись! – іди відстріл
Порадних і крилатих [7, с. 96].*

Абсолютно змінюється колористика. Якщо раніше це були пастельні тони, білизна снігу, непорочність, то тепер це ніч, кров, темрява, бруд, в яких людина, що не сприймає суспільне розуміння «не гріха», відчувається самотньою.

*Погасила вікно, наче вирвала з квітки пелюстку,
І занурилась в ніч, як у води ще тої ріки.
Помолилася тихо, і в душу, як в пустку,
Стали звідкись проситись незнані гріхи.
Ось отут був би він. І торкався б устами,*

І невміло так перса розбурхані пив... [7, с. 135]

Головна героїня цього твору – жінка, в якій забрано право на любов («незнані гріхи»). Вона гасить не лише світло у вікні, а й отой світ, де могло світитися «чисте ложе гріха». Цей світ не потребує любові, він не хоче порятунку. І найстрашніше, що ці апокаліптичні візії автор розгортає на тлі сучасної України:

*Іменем котрої України
Ви судити будете мене?
Тої, за котру моя родина
Зігрівала груди Сибірам,
Бо порвавши правду за провини,
Ви крутили в'язи прапорам? [7, с. 131]*

У частині «З долоней любові у зону війни...» сама лексема «гріх» зустрічається всього тричі і в одному випадку має цілком християнський контекст: «Коли ж кажемо, що не маєм гріха, то себе обманюємо, і немає в нас правди! Коли ми свої гріхи визнаємо, то Він вірний та праведний, щоб гріхи нам простити, та очистити нас від неправди всілякої» (1 Івана 1:8,9).

Але герой, опинившись у зоні війни, розуміє, що «світ на кавалки розколеться». І йдеться не лише про руїни, розруху завдану війною, а й переконструювання людської свідомості, цінностей, та розуміння гріха як такого. Саме це дасть право на чистоту, спокій та мир:

*І ми явимось світові чистим
Чистотою святих немовлят... [7, с. 137]*

Гріх є важливим концептом для духовної культури, в якому віддзеркалюються релігійні та світські знання, а також морально-етичні принципи. Він існує як філософська, морально-етична та оціночна категорія. Це поняття регулює та регламентує стосунки індивіда і соціуму.

Художній концепт гріха у творах Богдана Томенчука передбачає осмислення гріховного/святого в іншому аспекті, іншій площині. Морально-етична парадигма є визначальною для автора (релігійна зустрічається лише один раз). Автор акцентує на зміні ціннісних орієнтирів світу, для якого гріхом є те, що насправду є святим та справжнім. У такому контексті недалеко і до сприйняття божественного як гріховного («І важив Бог на піднебесних вагах Свої гріхи при нашому гріху...»). Любов, близькість, яку суспільна мораль називає хіттю, а відтак одним із гріхів, автор ставить на найвищій щабель людського буття, щабель, ставши на який, людина опиниться на відстані півкроку до Бога.

Література

1. Глушак А. С. Еволюція поняття гріха в релігієзнавчій та богословській традиціях [Електронний ресурс] / А. С. Глушак, О. Ю. Плотникова // Мультиверсум. – К.: Центр духовної культури. – 2006. – № 54; Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Hlushak.htm

2. Толстая С. Грех в свете славянской мифологии / С. Толстая // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции. – 2000. – Выпуск 5. – С. 9-43.
3. Исаченко Н. Н. Концепт греха в современном обществе / Н. Н. Исаченко // Исторические, философские, политические и юридические науки. Культурология и искусствоведение. – Тамбов: Грамота, 2014. – №7, Ч. 1. – С. 63-65.
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
5. Тарасова И. А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения / И. А. Тарасова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 742-745.
6. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка: [монография] / В. Г. Зусман. – Новгород.: Деком, 2001. – 168 с.
7. Томенчук Б. Сезон ненаписаних віршів / Б. Томенчук. – ЛА: Дискурс, 2015. – 142 с.
8. Юнг К. Проблемы души нашего часу / К. Юнг. – СПб: Питер, 2002. – 352 с.
9. Kreeft P. A Civilization at Risk: Whatever Became of Virtue? / P. Kreeft // <http://www.catholiceducation.org/en/culture/catholic-contributions/a-civilization-at-risk-whatever-became-of-virtue.html>
10. Lust // <http://www.newadvent.org/cathen/09438a.htm>
11. YEZER HA-RA' // <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/15083-yezer-ha-ra>
12. Щербатых Ю. Грех похоти [Электронный ресурс] / Ю. Щербатых. – Режим доступа: <http://www.no-stress.ru/sin/lust.html>
13. Фрейд З. Очерки по теории сексуальности / З. Фрейд. – М.: АСТ, 2004. – 288 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 14.10.2015 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.,
д.ф.н. Ковалівим Ю.І.*

**THE ARTISTIC CONCEPT OF SIN
IN BOHDAN TOMENCHUK'S POETRY
(on the base of a book "The season of non-writing poems")**

O. S. Derkachova

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
76018, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 75-23-51;
e-mail: olga_derkachova@ukr.net*

The problem of definition of the concept and artistic concept “sin” is throughlited in the article. The concept “sin” in moral-ethical, religious and mythological paradigm is analysed. Specify of the meaning of the sin in modern society is determined. The concept “sin” in B. Tomenchuk’s poetry is possible to exam in moral-ethical paradigm. The poet showed the changes of valuable vectors in the society which accepts as the sin the sacral being.

Keywords: *concept, artistic concept, sin, God, lust, love, war.*